

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

3-2022

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК.ФЕРГУ

Muassis: Farg'ona davlat universiteti.

«FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» "Scientific journal of the Fergana State University" jurnali bir yilda olti marta elektron shaklda nashr etiladi.

Jurnal filologiya, kimyo hamda tarix fanlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnaldan maqola ko'chirib bosilganda, manba ko'rsatilishi shart.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 2 sentabrda 1109 raqami bilan ro'yxatga olingan.

Muqova dizayni va original maket FarDU tahririy-nashriyot bo'limida tayyorlandi.

Tahrir hay'ati

Bosh muharrir
Mas'ul muharrir

SHERMUHAMMADOV B.SH.
ZOKIROV I.I

FARMONOV Sh. (O'zbekiston)
BEZGULOVA O.S. (Rossiya)
RASHIDOVA S. (O'zbekiston)
VALI SAVASH YYELEK (Turkiya)
ZAYNOBIDDINOV S. (O'zbekiston)

JEHAN SHAHZADAH NAYYAR (Yaponiya)
LEEDONG WOOK. (Janubiy Koreya)
A'ZAMOV A. (O'zbekiston)
KLAUS XAYNSGEN (Germaniya)
BAXODIRXONOV K. (O'zbekiston)

G'ULOMOV S.S. (O'zbekiston)
BERDISHEV A.S. (Qozog'iston)
KARIMOV N.F. (O'zbekiston)
CHESTMIR SHTUKA (Slovakiya)
TOJIBOYEV K. (O'zbekiston)

Tahririyat kengashi

QORABOYEV M. (O'zbekiston)
OTAJONOV S. (O'zbekiston)
O'RINOV A.Q. (O'zbekiston)
KARIMOV E. (O'zbekiston)
RASULOV R. (O'zbekiston)
ONARQULOVA K. (O'zbekiston)
YULDASHEV G. (O'zbekiston)
XOMIDOV G'. (O'zbekiston)
DADAYEV S. (O'zbekiston)
ASQAROV I. (O'zbekiston)
IBRAGIMOV A. (O'zbekiston)
ISAG'ALIYEV M. (O'zbekiston)
TURDALIYEV A. (O'zbekiston)
AXMADALIYEV Y. (O'zbekiston)
YULDASHOV A. (O'zbekiston)
XOLIQOV S. (O'zbekiston)
MO'MINOV S. (O'zbekiston)
MAMAJONOV A. (O'zbekiston)

ISKANDAROVA Sh. (O'zbekiston)
SHUKUROV R. (O'zbekiston)
YULDASHEVA D. (O'zbekiston)
JO'RAYEV X. (O'zbekiston)
KASIMOV A. (O'zbekiston)
SABIRDINOV A. (O'zbekiston)
XOSHIMOVA N. (O'zbekiston)
G'OFUROV A. (O'zbekiston)
ADHAMOV M. (O'zbekiston)
XONKELDIYEV Sh. (O'zbekiston)
EGAMBERDIYEVA T. (O'zbekiston)
ISOMIDDINOV M. (O'zbekiston)
USMONOV B. (O'zbekiston)
ASHIROV A. (O'zbekiston)
MAMATOV M. (O'zbekiston)
SIDDIQOV I. (O'zbekiston)
XAKIMOV N. (O'zbekiston)
BARATOV M. (O'zbekiston)

Muharrir: Sheraliyeva J.

Tahririyat manzili:

150100, Farg'ona shahri, Murabbiylar ko'chasi, 19-uy.
Tel.: (0373) 244-44-57. Mobil tel.: (+99891) 670-74-60
Sayt: www.fdu.uz. Jurnal sayti

Bosishga ruxsat etildi:
Qog'oz bichimi: - 60x84 1/8
Bosma tabog'i:
Ofset bosma: Ofset qog'ozi.
Adadi: 10 nusxa
Buyurtma №

FarDU nusxa ko'paytirish bo'limida chop etildi.

Manzil: 150100, Farg'ona sh., Murabbiylar ko'chasi, 19-uy.

Farg'ona,
2022.

X.Mamajonov

Amir Temur hamda To'xtamishxon o'rtasidagi diplomatik munosabatlarning manbashunosligiga doir ayrim fikr-mulohazalar 113

ADABIYOTSHUNOSLIK

X.Maxsudova, Sh.Shahobiddinova

Ergonimlarning leksik-semantik xususiyatlari 118

A.Abduraxmonov

Zamonaviy o'zbek nasrida rangning g'oyaviy yo'nalishni tashkillashdagi ahamiyati 122

B.To'rayeva

Xronotop poetikasining o'ziga xos xususiyatlari 127

N.Karimova

Abdulla Qodiriy asarlarida folklor xronotopi 134

P.Ro'ziboyeva, B.Karimov

Abdulhamid Cho'lpon hikoyalarida ayollar obrazi talqini, ayollar erki va ta'limi masalasi 138

N.Avazov

"Padarkush"ning ta'siri va jadid dramalarining yaratilishi 143

Sh.Axmedova

Omon matjon she'riyatining badiiy jihatlari 151

N.Soatova

Shuhratning masal va hajviy she'r yaratish mahorati 155

Sh.Turg'unov

Harbadoshlarning o'langa nisbatan ta'rifi xususida 162

TILSHUNOSLIK

Sh.Iskandarova, F.Musayeva

Muhammad Yusuf she'rlarida zamon tushunchasining o'rganilishiga doir 168

D.Ganiyeva

Turli tizimdagi tillarda nisbat shakllarining sinkretikligi va polifunksionalligi 171

Sh.Amonturdiyeva

Diniy matnlarning fonetik imkoniyatlari 176

N.Xoshimova

Bilvosita gaplarning turli madaniyatlarda ifodasi 184

M.Hojiyeva

Terminologik kompetentlik – bo'lajak filolog mutaxassislarni tayyorlashning asosi sifatida 187

V.Giyosova

Bolalarga oid murojaat birliklariga doir mulohazalar 190

S.Ahmadaliyeva

Pragmatonimlarning farqlovchi elementlari va funksiyalari haqida 193

H.Saipova

Nutqning sintaktik-kompozitsion tahliliy usullari 197

MATEMATIKA

T.Ergashev, D.Urinboyeva

Ikkinchi tartibli ikki o'zgaruvchili gipergeometrik funksiyalar nazariyasi haqida 201

B.Kadirkulov, M.Jalilov

Involutsiya qatnashgan kasr tartibli parabolik tipdagi tenglama uchun qo'yilgan teskari masala 209

N.Murolimova

Vazn funksiyasiga ega bo'lgan riman-liuvil va atangana-baleanu kasr tartibli operatorlar qatnashgan to'lqin tenglamasi uchun chegaraviy masala 214

FIZIKA - TEXNIKA

X.Raxmonjonov, Sh.Shuxratov

Zamonaviy elektr jihozlarini o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish 223

M.Abdullayeva, Sh.Shuxratov

Texnologiya ta'limida milliy hunarmandchilikni kreativ yondashuv asosida o'rganishni pedagogik-psixologik imkoniyatlari 228

BILVOSITA GAPLARNING TURLI MADANIYATLARDA IFODASI
ВЫРАЖЕНИЕ НЕПРЯМОЙ РЕЧИ В РАЗНЫХ КУЛЬТУРАХ
EXPRESSION OF THE INDIRECT SPEECH IN DIFFERENT CULTURES

Xoshimova Nargiz Abdullayevna

Xoshimova Nargiz Abdullaevna

– Farg‘ona davlat universiteti Filologiya fanlari
bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

Annotatsiya

Mazkur maqolada bilvosita nutqning turli madaniyatlarda qo‘llanilish masalalari atroflicha bayon etildi. Bilvosita nutq tahlilida analitik va tasviriy metodlardan foydalanildi. Bilvosita nutqlar pragmalinqvistikaning o‘rganish ob‘ekti bo‘lib, gapning implitsit ifodalanishi va tinglovchi tomonidan izohlanishini namoyon etadi. Alohida e‘tibor turli tillarda gender nutqidagi implitsitlik tushunchasiga ham qaratildi.

Аннотация

В данной статье обсуждаются вопросы использования не прямой речи в разных культурах. При исследовании не прямой речи использовались дескриптивный и аналитический методы. Являясь объектом прагмалингвистики, не прямая речь включает имплицитность и его понимание со стороны адресата. Особое внимание также уделяется имплицитности в гендерной речи, что проявляется в разных языках неодинаково.

Abstract

The given article touches upon the issues of usage of indirect speech in different cultures. In the analyses of the indirect speech the analytical and descriptive methods were used. As the object of pragmalinguistics, the indirect speech involves the implicitness and its understanding by the addressee. The special attention is given to the implicitness in gender speech and its distinguishing features.

Kalit so‘zlar: bilvosita nutq, implitsitlik, yashirin ma‘no, ko‘chma ma‘no, gender nutqi, nutq aktlari.

Ключевые слова: не прямая речь, имплицитность, скрытый смысл, не прямой смысл, гендерная речь, речевые акты.

Key words: indirect speech, implicitness, hidden sense, indirect sense, gender speech, speech acts.

KIRISH

Ma‘lumki, erkak va ayollar tili fonetik, morfologik, leksik va sintaktik jihatdan farqlanadi. Erkak va ayollar nutqi farqlanishi hamda ularning farqi tilning turli qatlamlarida ifodalanishi g‘arb tilshunoslar tomonidan atroflicha bayon etilgan. O‘zbek tilshunosligida ham nutqning bu xususiyatiga qator tilshunos va tadqiqotchilar o‘z e‘tiborini qaratgan. Mazkur maqolada nutqda erkak va ayollar o‘z fikrni turlicha ifoda etishi va so‘zlovchining niyatini turlicha tushunishi ta‘riflanadi. Shu bilan birga, turli millatlarda bilvosita nutqiy aktlarning erkak va ayollar tomonidan ifodalanishiga e‘tibor qaratiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

To‘g‘ridan-to‘g‘ri va bilvosita gaplar turli olim va tilshunoslarning e‘tiborini tortgan. To‘g‘ridan-to‘g‘ri, ya‘ni asl ma‘no beruvchi gapning ifoda plani muloqotda ifodalangan ma‘noga tenglashadi. Asl ma‘no beruvchi muloqot turi semiotik muloqot tizimining vositalari orqali amalga oshadi. Asl ma‘no beruvchi gaplar muloqotning ma‘lumot-kod modeli asosida amalga oshiriladi [2].

Bilvosita, ya‘ni ko‘chma ma‘no beruvchi gaplarning ifodasida faqat til qoidalariga yondashish yetarli emas. Bilvosita gaplar tilchi va olimlarning e‘tiborini tortib, matn mazmunini ifodalovchi implitsitlik, shama hamda evfemizm, kinoya, so‘z o‘yini, metafora kabi turli uslubiy vositalar orqali ifodalangan. V.V.Dementev E.Benvenist fikriga tayanib, tilning turli vositalari orqali ifodalangan ko‘chma ma‘no beruvchi gaplarni til kategoriyalari emas, balki muloqot kategoriyalari orqali izohlash o‘rinligini ta‘kidlaydi [2]. Shu bilan birga, ko‘chma ma‘no beruvchi gaplar nazariyasi til rivojida universal hisoblanishi va muloqot jarayonida inson asl ma‘no beruvchi gaplardan faqat ko‘chma ma‘no beruvchi gaplar samarasizligida foydalanishi izohlangan [2].

Qator tadqiqotchilar suhbat davomida bilvosita nutq aktlaridan foydalanish shaxsning til va nutq kompetensiyalari rivojlanganligini ko‘rsatishini ifodalagan. Xususan, rus olimasi O.S.Issers, shaxs nutqdagi implitsit, ya‘ni yashirin ma‘nolar ushbu shaxsning til kompetensiyalarining yuqori

TILSHUNOSLIK

darajada rivojlanganligini namoyon etishini ta'kidlaydi [3]. D.Syorl bilvosita nutqiy aktlarni bitta ma'no beradigan, lekin boshqa ma'noda tushuniladigan gaplar sifatida ta'riflaydi. Bilvosita gaplar tadqiqiga hozirgi kunda katta e'tibor qaratiladi. Jumladan, bilvosita, ya'ni ko'chma ma'no nutqiy aktlarning pragmatik jihatdan talqiniga D.Syorl, V.G.Gak, R.B.Shilenko kabi tadqiqotchilar o'z e'tiborini qaratgan [6; 1; 9].

Mazkur maqolada nutqiy aktlar nazariyasidagi yashirin ma'no beruvchi gaplar masalasi atroflicha talqin etildi. Jumladan, yashirin ma'no beruvchi gaplarning turli millat vakillari tomonidan ifodalanishi tahlil qilindi. Tahlil jarayonida tasviriy va analitik metodlardan unumli foydalanildi. Turli millatlarning fikrlashi va bilvosita nutqlar nazariyasini tahlil qilish uchun nutq aktlari masalasiga bag'ishlangan qator maqola va ilmiy tadqiqotlarga yondashildi.

NATIJA VA TAHLILLAR

Fikr to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita ifodalanadi. Bilvosita nutq turli stilistik vositalar, implikatura, ishoraviy gaplar hamda shama orqali vujudga keladi. Bunda erkak va ayol ongi va tafakkuri qanday ifodalanadi, erkak va ayollar to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita fikr yuritadimi, degan savollarga biz javobni qidirishga harakat qildik.

Bilvosita nutqlarni tahlil qilar ekanmiz, bunda biz g'arb va sharq ongini ta'riflashga, g'arb va sharq millatlarining to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita fikrlashini kuzatamiz. Turli millatlarning bilvosita fikrlash yoki to'g'ridan-to'g'ri ma'no ifodalashiga e'tibor qaratishimizdan tashqari biz ushbu millatlarga tegishli erkak va ayollarning fikrlash tafovutlarini aniqlashga harakat qildik.

Erkak va ayol turli madaniyatga kirishadi. Bu madaniyat esa kichik yoshdan boshlanadi. Muloqot o'rnatishda o'g'il bolalar o'zining qobiliyatini, nimaga qodirligini ko'rsatishga harakat qiladilar, qizlar esa muloqotda yaqin munosabatlar o'rnatishga yoki munosabatlarni qayta tiklashga intiladilar. Jamiyatda ikki turli madaniyat xosil bo'ladi. Psixologlar ushbu ikki madaniyat vakillari bir biri bilan kommunikativ aloqa o'rnatganda turli nizolar, tushunmovchiliklar vujudga kelishini tasdiqlagan. Gender stereotipini belgilashda D.Tannen ham ikki madaniyat vakillarining fikrlashi, tafakkuri turlichaligini isbotlab, bir necha ilmiy asarlarida bayon qilgan [8; 5].

D.Tannen ayol va erkaklar tilining ko'chma va to'g'ri ma'noda qanday tarzda ifodalanishini yuzaga chiqarish maqsadida amerikalik kishilar va grek millatiga mansub kishilarning nutqini tekshirib, tajriba o'tkazdi. Buning uchun ularga turli dialoglar taqdim etildi va ushbu dialoglarning to'g'ri yoki ko'chma ma'noda izohlanishi tekshirildi. Grek erkak va ayollari er-xotin o'rtasidagi olib borilgan dialogik nutqni ko'chma ma'noda izohladilar, ya'ni dialogda ikkinchi, yashirin ma'no qidirishga urindilar. Amerikalik erkak va ayollar esa xuddi shu dialogik nutqni bitta ma'noda, ya'ni to'g'ri ma'noda tushundilar. Ushbu millatlarning fikrlashidan tashqari, tadqiqotchi amerikalik erkak va ayollar, grek erkak va ayollar o'rtasidagi fikrlash farqini ham kuzatdi. Bundan kelib chiqdiki, amerikalik ayollar amerikalik erkaklardan ko'ra gapda ko'proq ikkinchi, yashirin ma'no qidirishadi; grek erkak va ayollar javoblarining o'rtasidagi farq ko'zga tashlanmadi.

Psixologlar ifodalashicha, amerikaliklar gapni to'g'ri ma'noda tushunadi, ruslar esa gapni ikki xil, ya'ni to'g'ri va ko'chma ma'noda ifodalaydi, sharq millatlari gaplarda yashirin va ko'chma ma'no qidiradi. Shu bois, biz turli dialoglar orqali sharq va g'arb ongi, tafakkurining tilda ifodalanishiga e'tibor qaratdik.

D.Syorlga asosan, bilvosita nutq aktlari so'zlovchining nafaqat bitta ma'no, balki ikkinchi, yashirin ma'noni nutqda ifodalashi mumkinligini ta'riflaydi [6; 5]. Bilvosita nutq aktida bitta illokutiv akt ikkinchi illokutiv akti orqali amalga oshishi ko'rsatiladi. Bilvosita nutqiy akt o'z ichiga ikkita illokutiv aktlarni qamrab oladi. Bularni D.Syorl birlamchi va ikkilamchi illokutiv aktlar deb nomlaydi. Birlamchi illokutiv akt so'zlovchining asl niyatini namoyon etadi. Ikkilamchi illokutiv akt birlamchi illokutiv akti amalga oshirishga yordam beradi. Masalan, ikkita illokutiv nutqiy akt turlicha ifodalanadi:

1. Kitobni olib keling.
2. Kitobni olib kelasizmi?

Birinchi gapda buyruq ifodalanib, so'zlovchining niyati eksplitsit tarzda, ya'ni to'g'ridan-to'g'ri amalga oshadi. Ikkinchi gap implitsit tarzda, ya'ni so'zlovchi niyatini bilvosita bildiradi. Bu gap ikkita illokutiv aktlardan iborat bo'lib, birlamchi akt so'zlovchining iltimosini (eshikni ochib qo'yish), ikkilamchi nutqiy akt savol tarzda kelib, birlamchi nutqiy akti amalga oshirishga yordam beradi [6; 7].

CH.Suitsing bilvosita nutqiy aktlarni ifodasida rus va xitoy xalqining fikr yuritishini ta'riflab, xitoyliklarning so'roq gap shaklida iltimosga berilgan javobini kuzatamiz:

Rus: Idish yuvish vositasini olib kela olasanmi?

Xitoylik: Menga kerak emas[7].

Bu dialogda xitoy millatiga mansub kishi rus kishi tomonidan ifodalagan nutqiy akti faqat bir tomonini angladi, ya'ni so'roq gap orqali ifoda etilgan ikkilamchi nutqiy akti qabul qildi, lekin birlamchi nutqiy akti – iltimosni tushuna olmadi.

Psixologlar tadqiqotlarida ayollar o'z nutqida yashirin ma'nolardan ko'p foydalanishini ta'kidlagan. Buni biz psixolog M.G.Merkun misoli orqali izohlaymiz: er va xotin avtomobilda ketishmoqda. Ayol chanqaganligini sezib, erkakka murojaat qildi:

Ayol: Chanqamadingizmi, birorta ichimlik ichishni xohlaysizmi?

Erkak: Yo'q[4].

Mazkur gapda ayol o'z niyatini yashirin tarzda beryaptiki, u turli illokutiv aktlari orqali amalga oshmoqda. Ayol o'z xohishini ikkita savol *chanqamadingizmi*, *ichimlik ichishni xohlaysizmi* orqali ifoda etmoqda. So'zlovchining niyati shama orqali, implitsit tarzda berilib, nutqiy akti amalga oshiradi. Yuqorida keltirilgan misollardan ko'rinib turibdiki, pragmalingsvistikada bilvosita gaplar implitsitlik, ya'ni yashirin tarzda turli nutqlarda ifodalanadi.

XULOSA

Implitsitlik nutq aktlarida turli tadqiqotchilar tomonidan atroflicha o'rganilgan. Tilshunoslikda implitsitlik nazariyasini tadqiq qilish va turli xalq kishilarning mentalitet, fikrlash jarayoni hamda tafakkur va ong farqini ta'riflash bugungi dolzarb masalalaridan biri deb hisoblanadi. Ushbu tarzda turli millat va elatga mansub insonlarning muloqot jarayonida bir birini tushunishi engillashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Гак В.Г. Человек в языке // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке. М., 1999.(Gak V.G. Chelovek v yazike // Logicheskiy analiz yazika. Obraz cheloveka v culture i yazike.)
2. Дементьев В.В. Непрямая коммуникация.–М.:Гнозис, 2006. – 560с. (Dementev V.V. Nepryamaya kommunikatsiya.–M.:Gnozis, 2006. – 560s.)
3. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи . – Омск 2002 . – 360 с.
4. Меркун М.Г.Гендерлект, как ключ к пониманию, почему мы говорим одно, а ожидаем разного? b17.ru/article/83039
5. Падучева, Е. В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью / Е. В. Падучева. – М. : Наука, 1985. – С.63 (Paducheva, E. V. Vyskazyvanie i ego sootnesennost s deystvitelnostyu / E. V. Paducheva. – М. : Nauka, 1985. – S.63)
6. Серль Дж. Что такое речевой акт?//Новое в зарубежной лингвистике Вып. 16. – М.: Прогресс, 1985. – С. 163-200.
7. Суицинг Ч. Косвенный речевой акт в языке повседневного общения китайских и русских студентов//Труды молодых учёных. (Suitsing Ch. Kosvenniy rechevoy akt v yazike povsednevnogo obsheniya kitayskix i russkix studentov//Trudi molodikh uchyonikh).
8. Tannen D. That's not what I meant: How conversational style makes or breaks your relations with others. NY., 1986.
9. Шиленко Р.В. Прямые и косвенные экспрессивные высказывания в аспекте регулирования межличностных отношений // Языковое общение и его единицы. Калинин, 1986. (Shilenko R.V. Pryamiye i kosvenniye ekspressivniye viskazivaniya v aspekte regulirovaniya mejlichnostnikh otnosheniy // Yazikovoye obsheniye i ego ediniti. Kalinin,1986.)